

СОЦІОЛОГІЧНІ ВИДАННЯ: РОЗДУМИ, РЕЦЕНЗІЇ

ЄВГЕН СУЙМЕНКО,

професор, доктор філософських наук, головний науковий співробітник відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України

Неходженими стежинами

Ещенко П.С., Арсеєнко А.Г. Куди движеться глобальна економіка в ХХІ веке? — К.: Знання України, 2012. — 479 с.

Перш ніж вести мову про саму книгу, спершу кілька слів про її авторів. *Петро Степанович Єщенко* — доктор економічних наук, професор кафедри економічної теорії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *Анатолій Григорович Арсеєнко* — кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України, в минулому дипломат (багато років працював у США та в Канаді). Обидва досліджують соціально-економічні проблеми системи сучасного суспільства за умов глобалізації.

Назву рецензії сформульовано її автором не заради гарного слівця. Вона цілком відповідає як задуму, так і виконанню задуманої книги. У передмові до неї автори пишуть: “Наші уявлення про те, куди рухається економіка у ХХІ столітті, поки базуються на науково-теоретичному фундаменті, що відображає реалії минулого двадцятого століття. Ідеться передусім про ортодоксальний напрям, що сповідує старі канонічні форми неокласичного аналізу <...>. Учені, політики і бізнесмени, в тому числі чимало тих, хто зовсім нещодавно активно захищав нинішню систему світоустрою, що склалася після руйнування світової соціалістичної системи, сьогодні критично переосмислюють і оцінюють новий економічний лад...” (с. 7).

Критичному переосмисленню й оцінці нового економічного ладу в людському світі присвячено цю неординарну книгу. Неординарну — насамперед унаслідок того, що автори “перелопатили” понад 600 переважно англомовних джерел, написаних останніми роками економістами, статистиками й соціологами; друга причина

полягає в послідовному емпіричному ілюструванні економічних перипетій і нюансів розвитку господарського життя передових країн Америки, передусім США, та Західної Європи у новому, XXI столітті.

“Мета нашої книги, — читаємо у Передмові, — показати зміни в сучасному світі, особливо в глобальній економіці, і розглянути нинішню фінансово-економічну кризу в контексті нинішніх глобальних трансформацій. Із цих позицій автори обґрунтовують системні чинники кризи, розкривають місце і роль bubble-еconomy у витісненні реального виробництва і створенні “економіки казино” (с. 12). І, мабуть, найголовніше для нас: “Автори доводять, що подальший рух України в річищі неоліберальної глобалізації обтяжений необоротною деградацією всіх основних компонентів нашої держави і втратою нею здатності до відтворення свого суверенітету” (с. 12). Усі подальші аспекти, що стосуються суті глобалізаційного процесу, його складових етапів та елементів розглядаються авторами під подвійним кутом зору — загальносвітовим і національним (українським). За суттю монографія ніби розщеплюється на дві монографії — монографію про процес становлення й розвитку світової економіки як єдиного цілого, як процес економічної глобалізації та монографію про господарське життя пострадянської України. Іноді це обертається тією композиційною незручністю, коли в одних випадках доводиться докладно говорити про місце і роль України в тих чи інших перипетіях глобалізаційної економіки як такої, а в інших — уводити в книгу спеціальні підрозділи, які стосуються тих чи інших економічних явищ у господарському житті України. Навряд чи така “незручність” здоланна, і з цим необхідно миритися.

У розглядуваній монографії вперше вельми скрупульозно і послідовно, напрочуд переконливо, із використанням статистичних даних простежується процес ескалації різних елементів, що становлять сучасну капіталістичну економіку, а також аналізуються й оцінюються такі нові підходи і феномени, як державно-центристський підхід, ґрунтований на понятті “*нації-держави*”, транснаціональний підхід до аналізу глобальної системи; транснаціональний капіталістичний клас; сучасний неолібералізм; сучасне неокейнсіанство; основні драйвери сучасної глобалізації; нові функції Міжнародного валютного фонду (МВФ) та Світового банку (СБ) у пострадянський період; геостратегія США; глобальний неоліберальний економічний лад; фази розвитку неолібералізму; інформаційна економіка; інноваційний прорив; економічний мейнстрим; нова економіка, що протистоїть “старій”, тощо. Оскільки книга П.Єщенка та А.Арсеєнка має переважно економічний характер і насичена насамперед економ-статистичними даними й цитатами з англломовних джерел, варто спинитися на тих соціологічних моментах, котрі не лише простежуються в монографії, а й становлять її неспростовну цінність.

Перше, що хотілося б наголосити, полягає в констатації відсутності позитивних можливостей подальшого розвитку капіталістичної економіки. Вона втрачає (якщо вже не втратила!) ресурс своєї історичної необхідності. З *реальної* економіки вона дедалі більше перетворюється на *фінансову* економіку (економіку “фінансових бульбашок”). *Потрібен теоретичний прорив у майбутнє*. От що з цього приводу пишуть автори у розділі 10.4: “За умов глобальної кризи постає питання: чи не прийшов час переосмислити тезу Чиказької школи економістів про *максимізацію* прибутку як *ключовий* чинник економічного розвитку? Справедливий для доби первинного нагромадження капіталу, він за сучасних умов вочевидь застарів. На перше місце як мотиватор світового соціально-економічного розвитку сьогодні виходять оптимальні умови бізнесу, соціальний діалог і соціальна відповідальність бізнесу. За таких умов гонитва за прибутком за будь-яку ціну дедалі частіше викликає відторгнення не лише в суспільства, а й у багатьох політиків” (с. 360). І далі: “Концепція неолібералізму в різних його формах, включно з монетаризмом, відіграла

суттєву роль у витісненні реального сектору економіки, зростанні фіктивного, спекулятивного капіталу, що перетворює гроші та цінні папери на особливі швидкозбільшувані фінансові операції, мета яких полягає не в отриманні базового активу, а в одержанні прибутку від зміни мети. Такий капітал відтворює (створює? — *Є.С.*) принципово нову економіку — bubble-еconomy. Цей термін утворений на базі злиття слів bubble (бульбашка, “мильна бульбашка”, дуте підприємство, удаване збільшення, що часто є наслідком інфляції чи хибних планів) та есоному (економіка) <... > *У такій економіці гроші роблять ще більше грошей, не створюючи жодних матеріальних цінностей* (курс. мій. — *Є.С.*). Ця модель економіки, спрямована на ірраціональне виробництво, збільшує обсяг і частку ВВП сфери послуг у вигляді шоу-бізнесу, ігрового бізнесу, так званої масової культури тощо, і разом відтворює ірраціональне споживання, спрямоване на деформацію людини” (с. 361).

Такого висновку автори дійшли, по-перше, простежуючи історію економіки розвинених капіталістичних країн світу, по-друге, використовуючи численні висловлення й умовисновки багатьох західних економістів і соціологів. На думку авторів, падіння економіки капіталістичних країн розпочалося з далеко не випадково “повернення” до минулого — до ліберального, егоїстично “вільного” від усяких турбот про ближніх капіталізму, тобто неолібералізму. От що вони пишуть з цього приводу: “Неоліберальна економіка здобула “друге дихання” на Заході після приходу до влади Р.Рейгана у США і М.Тетчер у Великій Британії, які уgliedили в застосуванні неоліберальної парадигми єдиний шлях до розв’язання проблем капіталістичного нагромадження” (с. 148). “... У 1989 році було запропоновано 10 рекомендацій з реформування економік різних країн у неоліберальному ключі. Вони були розроблені для країн Латинської Америки, Азії, Східної Європи і країн СНД і дістали назву “Вашингтонський консенсус”” (с. 151). “Глобальний неоліберальний капіталізм завів людство у глухий кут. Проте сучасні можновладці не збираються здавати ідеологію і практику неолібералізму в історичний архів. Яким шляхом відбуватиметься подальший розвиток світової цивілізації — це рівняння із багатьма невідомими. Не викликає сумніву лише те, що замість обіцяного Фукуямою “Кінець історії” уже настав, за висловом І.Валерстайна, “кінець знайомого нам світу”. Глобальна фінансово-економічна криза підірвала довіру до “саморегульованої” економіки та неоліберальної глобалізації по-американськи” (с. 176).

Саме неолібералізм, спрямований на “божевільне” збагачення, став прелюдією до падіння капіталізму в економічну прірву. Чому? Тут знову доводиться звертатися до соціології. Класичний (початковий) лібералізм за всієї його нелюдяності й пожадливісті працював на звільнення людства від стихійних сил природи — на науку, на науково-технічний прогрес, на подолання в підсумку суспільної злиденності. Неолібералізм — на жаль! — не втворює лібералізму. Правильніше сказати: він втворює йому в негативному вигляді двічі — і коли йдеться про власну кишеню, і коли йдеться про віддалені (суспільні) його наслідки, що втілюються у зміненому світі, у його продуктивних силах. І автори пояснюють причину цього: “Проблема із капіталовкладеннями у фінансовий сектор полягає в тому, що *це рівнозначне вичавлюванню вартості з уже створеної вартості* (курс. мій. — *Є.С.*), але це не може створювати нової вартості, бо тільки промисловість, сільське господарство, торгівля і послуги створюють нову вартість” (с. 196). Тисячу разів має рацію І.Валерстайн, котрий заявив, за словами авторів, що від 1970 років світ став свідком “нескінченної ескалації спекулятивної активності, що, звісно, є дуже прибутковою для відносно невеликої групи людей, принаймні до тих пір, коли бульбашки починають лопатися” (с. 197).

Так, bubble-економіка заслуговує на особливу увагу, позаяк вона являє собою вершину розвитку й одночасно крах капіталістичного способу виробництва. Згідно з марксистськими прогнозами історія повторюється, хоча й у різних її іпостасях. Ще

задовго до Ротшильда у Давній Персії та в античні часи розвивалося *лихварство* — своєрідний “продаж грошей” (позика під відсотки). Пізніше, із розвитком капіталізму, переходом до машинного виробництва *продаж грошей* активізувався, оскільки “машина і розвинена система машин, характерні засоби праці великої промисловості, становлять незрівнянно вищу вартість, ніж засіб праці в ремісничому і мануфактурному виробництві” (Маркс К., Енгельс Ф. Избр. соч. — М., 1987. — Т. 7. — С. 361). Витрачаючи гроші на дорогу машину, підприємець чудово розумів усю вигоду купівлі великих грошей на здешевлення майбутніх витрат. Тим самим він сприяв науково-технічному прогресу шляхом збільшення частки постійного капіталу в його органічній будові. Купівля грошей оберталася підвищенням продуктивності живої праці. Вона служила справі суспільного прогресу. Але... історія повторюється. Знову ж за Марксом — перший раз — як трагедія, удруге — як фарс. У наш час *bubble-економіка* (в іншій редакції — *віртуальна економіка*) уже не є стартовим майданчиком для піднесення на вищий рівень світового господарства.

Реальні гроші існують лише в *реальній* економіці, коли за паперовими грошима стоїть золотий еквівалент. А що може ще стояти за ними? З цього приводу існують різні точки зору. Одні вважають ці “папірці” загальним еквівалентом товарів за умови суворої відповідності їх певній кількості золота. Інші не бачать цієї еквівалентності, точніше, бачать можливості її порушення. В останньому випадку можуть виникати і виникають подвійні суспільно несхвалювані підходи: по-перше, підтримується нормальний ритм виробництва фальсифікацією *грошових знаків* (практика фальшивомонетників), по-друге, відбувається *втягування грошей в ігровий процес*, що неминуче потребує збільшення кількості грошей. Якщо перше явище має вочевидь нелегітимний, злочинний характер і переслідується законом, то друге не переслідується законом і, в найліпшому разі, може засуджуватися тільки суспільною мораллю. Саме тут від авторів книги й потрібен перехід від економіки до соціології, від економічного мислення до соціологічного. Адже “іраціональне виробництво”, про що пишуть автори монографії (с. 361), створює передусім “іраціональних” людей, а “іраціональні” люди тільки й здатні *відтворювати* іраціональну господарську практику. Далі, простежуючи цю думку, можна і треба говорити про те, що сама по собі, автоматично “іраціональна” економіка не відпаде: або людство стане “іраціональним”, божевільним і вироджуватиметься, або, зрештою, воно мобілізує свій здоровий глузд і змінить наявний суспільний лад з його “іраціональною” економікою. Автори не дають відповіді на це кричуще питання: як і яким чином покласти край “іраціональності” способу виробництва? Але ця обставина засвідчує радше не їхню безпринципну “обережність”, а наукову принциповість, що відповідає принципам французького філософа Дені Дідро, котрий писав про те, що коли вченому або філософу бракує засад для остаточного і рішучого висновку, найкраще в такій ситуації — “залишити питання відкритим”. Висновок зі скрупульозного, багатогранного й глибокого аналізу сучасної економіки передових капіталістичних країн світу такий: *жити людству далі так не можна!* Авторський аналіз дає змогу вирішити долю багатьох сходинок економічного піднесення суспільства. На кожному щаблі, на кожному повороті історії є свої суперечності, що потребують однозначного розв’язання: є суперечності соціально-класового характеру, у розв’язанні яких зацікавлені одні класи чи соціальні групи і не зацікавлені інші, але є й такі суперечності, у розв’язанні яких зацікавлене людство.

Для марксистсько-ленінської (радянської) ідеології став звичним, аксіоматичним *класовий* підхід: є експлуататори і є експлуатовані, є передові класи, на які очікує “світле майбутнє”, і є класи, приречені на неминучу загибель. Життя вносить серйозні корективи в таку ідеологію. Небезпека загибелі загрожує всьому людському роду. Ідеться не лише про планетарну екологічну катастрофу за умов нечуваної

експлуатації природних ресурсів, не про масштаби і наслідки можливої ядерної війни. Ідеться про те, що сучасний спосіб життя в соціально-економічному плані дедалі більшою мірою загрожує виродженням людського роду безвідносно до класової належності, прикладом чого є фінансові “бульбашки”, що лопаються одна за одною, і фактичне *виробництво дедалі нових непотрібних речей*. Науково-технічний прогрес на фазі повсюдно впроваджуваної комп’ютерної техніки внеможливе подальше продовження приватновласницької матеріальної практики (одне хакерство чого варте!), але водночас зберігає нерівність людей в їхніх духовних творчих здібностях. Боротьба за самоствердження, визнання величі, творчих здібностей і значущості *особистості*, прагнення кожного “залишити свій слід на землі” заступають місце (як перша життєва потреба) матеріальної могутності, економічного успіху і *рецизму*. Саме такий висновок напрошується при читанні монографії П.Єсенка та А.Арсеєнка.

Чимало сторінок рецензованої книги присвячено стану і перспективам розвитку України. Автори приділяють цьому увагу в останньому, 13 розділі монографії під назвою “Нова парадигма розвитку економіки України”, у параграфах 8.3, 9.2, 11.2, а також в інших місцях своєї книги.

Автори дають високу оцінку потенційним можливостям вітчизняної економіки. “Україна, — пишуть вони, — має всі галузі, властиві великій економіці за європейськими масштабами країни. Вона має високий виробничий та інтелектуальний потенціал, має неабиякі досягнення світового рівня в окремих галузях промисловості, у фундаментальній і галузевій науці, розвинену виробничу інфраструктуру разом із вигідним географічним положенням, виходом до моря, що робить країну мостом між європейськими, арабськими, африканськими та іншими партнерами” (с. 449). За даними доктора економічних наук Б.Кваснюка, на чій розрахунки посилаються автори, у розрахунку на душу населення природно-ресурсний потенціал України у 1,5–2 рази перевищує ресурсний потенціал США, у 4 рази — Німеччини, у 12–13 разів — Японії (с. 450). Маючи такий вагомий потенціал, Україна разом із тим не здатна реалізувати свої можливості, щоби вийти на рівень розвитку західноєвропейських держав, котрі не мають таких природних ресурсів, як наша “суверенна і незалежна” держава. Постає закономірне питання: у чому тоді річ? Авторське розуміння шляху України таке: “Сотні років народи, що мешкають на території сучасної незалежної країни, перебувають під впливом східних і західних ідеологічних, політичних, соціальних, економічних та інших чинників. І тому Україна, Росія і Білорусь є своєрідним мостом між західною і східною цивілізаціями. Тому наш шлях не може бути або на Захід, або на Схід. Він може бути багатовекторним” (с. 451). Звісно, зі сказаним можна й посперечатися з огляду на співвідношення географічного положення і ментальності росіян. Але важливіше зараз інше — економічне становище в самій Україні та прогнози її майбутнього. “На жаль, за обсягом ВВП відповідно до ППС на душу населення Україна — просто наприкінці європейського рейтингу... Це було зумовлено обвалом виробництва в нашій країні у 1991–1994 роках, що дало змогу Білорусі та Казахстану, які мали менший ВВП на душу населення, майже вдвічі обігнати Україну. За період від 1990 до 2010 року ВВП на душу населення за ППС у Білорусі збільшився із 6450 до 13656 дол. США, у Казахстані — із 7096 до 12364 дол., а в Україні сталося падіння із 8108 до 6700 дол.” (с. 452). Автори не пояснюють головних причин такого жахливого падіння економіки України, весь час звертаючись до даних статистичного обліку, і наводять дедалі нові факти цього падіння. На думку рецензента, головна причина цього стрімкого зниження основних економічних показників полягає *в розриві системних зв’язків у відносинах між новими і незалежними державами на території колишнього єдиного економічного простору*. Автори пишуть: “...якщо в розвинених країнах випере-

джальними темпами зростає в індустріальному секторі машинобудування, то в Україні — чорна металургія”, проте забувають при цьому сказати, що саме за умов СРСР (за умов єдиного економічного простору) Україна була республікою-лідером у машинобудуванні. Ракетний комплекс (Дніпропетровськ), Комбайновий завод (Дніпропетровськ), авіабудівельна промисловість (Харків, Київ), тракторний завод (Харків), суднобудівельні та судноремонтні заводи (Миколаїв, Одеса, Іллічевськ), трубоелектрозварювальні заводи (Новомосковськ, Нікополь), промислове об'єднання “Електрон” (Львів) — лише малий, але далеко не повний перелік — на жаль! — тепер уже колишніх машинобудівних заводів. *Зараз цих підприємств уже нема, в літньому разі вони простоюють.* Не буду навіть говорити про застаріле обладнання, про екстенсифікацію виробництва, що різко загальмувала розвиток машинобудування в Україні, але не слід змішувати 1980–1990-ті роки, про які ведуть мову автори, із сучасним станом науково-технічного прогресу. Що було б зі становищем індустрії України в наш час, якби не відбулося падіння СРСР, доводиться тільки здогадуватися, як і про те, що є вигіднішим для розвитку НТП України — її перебування у складі СРСР або перебування у статусі “незалежності”.

Автори вельми скептично ставляться до ідеї “наздоганяльного” розвитку¹ і стосовно сучасної України роблять невтішні прогнози: “Основною вадою “наздоганяльного розвитку” є те, що країни, котрі обрали цей шлях, не можуть подолати технологічний відрив від постіндустріальних країн, а прискорений індустріальний розвиток лише посилює в них екологічні загрози <...> Головний бар’єр — освіта і добробут. Неосвічений не зможе досліджувати технології, навіть якщо йому їх продадуть, а бідне суспільство не втримає достатню кількість освічених людей. Це створює об’єктивний технологічний розрив між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, котрий не можна подолати за сучасних умов” (с. 461).

Сказано м’яко! До цього варто було б додати, що розвинені в науково-технічному плані країни з капіталістичною економікою зовсім не зацікавлені допомагати країнам, що розвиваються. Не зацікавлені передусім із двох причин: по-перше, їм не вигідно створювати собі нових конкурентів, не вигідно витратити на цю допомогу свої кошти; по-друге, всі країни, що розвиваються, давно вже втратили свій внутрішній ринок і існують завдяки зовнішньому ринку, на який надходять нові товари країн-монополістів (а що стосується виробництва “наздоганяльних” країн, то його вистачає лише на те, щоб купувати прострочені товари країн-монополістів). Із цих та інших причин країни з “наздоганяльним розвитком”, до числа яких входить і наша Україна, приречені на відсталість і животіння. Не випадково вітчизняні бізнесмени, добре обізнані щодо фінансового успіху, воліють вивозити накопичені гроші в офшори (блага, що сучасний капіталізм з-поміж усіх іпостасей бізнесу віддає перевагу накопичувальній системі, відтворюваній за посередництва надійних банків!). Що ж залишається для “наздоганяльного розвитку”?

Єдине його джерело — нагромадження інтелектуальної власності із перспективою її використання в інноваційних технологіях. Але і це джерело автори піддають великому сумніву: “На жаль, диплом про вищу освіту і навіть кандидатська і докторська дисертації нерідко слугують для того, щоб посісти місце в бізнесі чи у структурі державного управління, а не в лабораторіях або на кафедрах провідних університетів (чого вартий захист такого штибу дисертацій, годі навіть казати. — Є.С.) ... За

¹ На їхнє переконання, тільки ідея “випереджального” розвитку зможе дати імпульс до надолуження відставання. Автори при цьому посилаються на думку українського дослідника П.Кохна, який указав на те, що “наздогнати передові країни неможливо, позаяк вони прискореними темпами рухаються вперед, особливо у зв’язку з появою “мега-технологій” (с. 461).

всієї поваги до бухгалтера, водія, продавця, сантехніка, посередника, фінансиста банку, доктор наук, професор не має отримувати зарплату, меншу за їхні. Однак річ не лише в матеріальному становищі вчених, а й у тому, як себе, свій науковий потенціал реалізувати за сучасного оснащення лабораторій, дослідницьких ділянок устаткуванням, матеріалами тощо. Тому і постає перед науковцями проблема, що обрати: науку, бізнес чи реалізацію своїх знань за кордоном? Мігранти, особливо ті, що працюють у країнах ЄС і США, відверто бажають там залишитися назавжди. Молоді, креативні, освічені люди інвестують здобуті в нашій країні знання в інші країни і завдають тим самим шкоди демографічному, освітньому і трудовому потенціалу України. Перший всеукраїнський перепис населення (2003 р.), попри зростання в 1,5 раза кількості спеціалістів із вищою освітою, вперше за повоєнний період зафіксував падіння їхньої питомої ваги у складі населення віком 25–34 роки” (с. 441).

Дедалі уважніше придивляючись до нових світових економічних тенденцій, автори говорять про необхідність симбіозу державних і приватних підприємств, що, власне, означає посилення ролі суспільної власності у виробництві та обігу капіталів. На їхнє глибоке переконання, “треба відмовитися від хибної концепції мінімізації ролі держави й упроваджувати концепцію “економічної соціодинаміки” <... > У сучасному суспільстві держава перетворюється на колективного суб’єкта ринкових відносин, використовує об’єкти, що перебувають в її володінні та розпорядженні, для виробництва, обміну, розподілу і споживання суспільних благ. Держава має виступати як суб’єкт економічної політики; гарант загальнонаціональних інтересів; творець системи соціальної допомоги і перерозподілу доходів; постачальник колективних і суспільних благ, незабезпечуваних ринковою системою або забезпечуваних нею недостатньою мірою, або за недоступними для більшості цінами, і т. ін.” (с. 443). Ці настанови державній економіці не є в авторів абстрактним благим побажанням — за кожною із них стоїть ретельний науковий аналіз даних економстатистики, до того ж аналогічних висновків доходять багато вчених Заходу та Сходу¹.

Поява в економіці розвинених капіталістичних країн ДПП (державно-приватних підприємств) свідчить, що спосіб життя людей, їхні взаємини змушують економіку дедалі більшою мірою соціалізуватися, дає підстави для висновку, згідно з яким теорія конвергенції двох систем не позбавлена смислу. Але ця сама обставина веде нас до іншого висновку — висновку про те, що, як стверджують автори, поширена в Україні “прихватизація” у жодному разі не припустима: “Необхідно законодавчо закріпити, що надра, запаси корисних копалин, природних багатств, у тому числі повітряний і водний простір, теле- і радіотрансляція і деякі інші мають належати суспільству і не можуть приватизуватися <...> Природна рента є доходом суспільства і мусить надходити в бюджети різних рівнів” (с. 447).

Мабуть, найважливішою і специфічною для “українського бізнесу” є категорична вимога з боку авторів щодо невідкладності реалізації завдання визначення ринкової ціни природних ресурсів України, адже суспільство й досі не отримує еквівалентних відшкодувань за експлуатацію приватними власниками “нічийних” природних ресурсів.

---

¹ У США, наприклад, чимало автомагістралей були побудовані й експлуатуються приватними компаніями, але при цьому вони залишаються в державній власності. Так, у 1985–2004 роках у дорожньому господарстві США було реалізовано 62 проекти ДПП із загальним обсягом інвестицій у розмірі 42 млрд дол. Кількість проектів ДПП у комунальному господарстві цієї країни постійно зростає. Якщо у секторі водопостачання 1967 року таких партнерів було 400, то 2003-го їх побільшало до 1160 (с. 445).

Це ще раз доводить необхідність для сучасної економіки України застосування комбінованої моделі — симбіозу державної та приватної власності. Весь попередній досвід, як стверджують наприкінці монографії автори, засвідчує, що “усунення держави з економічної сфери, позбавлення її прав власності не спричинило економічного піднесення і зростання ефективності на підприємствах недержавної форми власності” (с. 475). Таким чином, можна сказати, є результат авторських пошуків виходу України з економічного глухого кута, де вона опинилася, коли стала “незалежною” і “суверенною”.

Що стосується слабких місць і вад монографії, можна було б і не говорити про це, взявши до уваги глибокий і багатобічний аналіз економіки у світі загалом і в Україні зокрема. Рецензована книга — приклад того, як можна і як треба писати наукові праці: строго, неупереджено, глибоко, не висловлюючи свого ставлення до аналізованих фактів. Напевно, з тієї причини, що “історичне завжди багатше за логічне”, автори утрималися від звичного цитування К.Маркса, Ф.Енгельса, В.І.Леніна, і важкі теоретичні висловлювання класиків поступилися місцем економічним реаліям сьогоднішня. Мають вони рацію чи ні — як рецензент я не беруся судити про це. Єдине, що заслуговує докору на адресу авторів, — це ігнорування ленінського вчення про імперіалізм як передвістку концепції сучасної широко відомої глобалізації.

Решта зауважень менш важливі; з ними можна погоджуватися і враховувати їх, але можна і знехтувати ними. Зауваження ці такі.

По-перше, описово-реферативний стиль викладу певної думки далеко не завжди поєднується з уточненням того, згодні з цією думкою автори книги чи ні.

По-друге, авторство кожного розділу не позначене (писали разом?).

По-третє, трапляються повтори. У різних словах і висловленнях автори пишуть про одне й те саме або доводять уже доведене раніше. Так, після *Розділу 2.4. “Сучасна глобалізація як політичний проект США”* йде *Розділ 3, названий “Глобалізація як геостратегічний проект США”*, без урахування того, що “геостратегія” є “політикою” (розділ 7.3 фактично дублює розділ 7.2; 8.2 — розділ 9 і т.ін.). Можливо, це пов’язане з ретельним аналізом близьких за значенням аспектів сучасного економічного процесу у світі. Але, позбувшись повторів, автори б тільки виграли.

По-четверте, видається спірною послідовність розділів і підрозділів монографії (мабуть, розділи 9 і 10 варто було поміняти місцями), викликає сумнів і передостаннє місце, відведене *розділу 12. “Власність як феномен влади”*. На думку рецензента, така важлива економічна категорія, як власність, мала би стати предметом розгляду першою чергою.

По-п’яте, викликають великі сумніви побажання (вимоги?) авторів щодо “комплексних змін” в Україні, які навряд чи здійсненні і до яких автори звертаються заради “гарного слівця”. “...Українське суспільство, — пишуть вони, — нагально потребує радикальних і комплексних змін у всіх сферах життя країни. Найважливішими з них, на нашу думку, є три”. Автори називають ці три можливі зміни. Лише із третьою можливістю, на мій погляд, можна погодитися. Ідеться про входження національної економіки в глобальний простір країн СНД на чолі з Росією, Білоруссю і Казахстаном. Цей вибір, як стверджують автори, зумовлений тим, що “ані наукові, ані технологічні проекти країн Заходу вкупі з нами розвиватися не будуть, як не буде цього і з іншими країнами СНД. У цьому переконує нас досвід “стратегічної” і “партнерської” співпраці України та США, а також інтеграційної — з країнами Євросоюзу” (с. 328). І далі автори ведуть мову про переваги інтеграції України в ЄП: “Країни СНД обіймають 16,3% світової території, володіють 25% усіх запасів природних ресурсів, у них зосереджено 16% світового промислового виробництва, 12% науково-технічного потенціалу, 10% ресурсоутворювальних товарів. Потенційні можливості

місткості ринків країн Співдружності оцінюються приблизно у 1600 млрд дол. Усе це є міцною і надійною базою для створення спільного ринку, що сприятиме зростанню конкурентоспроможності та забезпечить гідне місце у світовому поділі праці. Тільки інтегрувавшись у межах СНД, колишні радянські республіки зможуть в умовах глобалізації та регіоналізації реалізувати свої потенції” (с. 320–329).

Схоже, що так. Але перші два резони на відміну від третього викликають рішуче заперечення.

“*Перша і визначальна необхідна зміна* полягає в тому, щоби відтворити в Україні національно-патріотичну еліту, яка б ставила на перший план саме ідею служіння своєму народу, оскільки нинішня українська “еліта” — економічна і політична — всі свої зусилля, кошти й думки спрямовує на тотальне присвоєння матеріальної власності, інформаційного простору, силових структур та інтегрування зі світовим капіталом” (с. 326).

“*Друга зміна зводиться до вироблення єдиної ідеології і мети політичного курсу* <...> Єдина ідеологія і мета політичного курсу, що об’єднує всі групи і верстви суспільства, класи та партії, що відображають їхні професійні, національні, територіальні інтереси, здатні відродити стимули до праці, спрямувати їх на створення громадянського суспільства, в якому діє система соціального діалогу. Підґрунтя такої ідеології *мають становити*: по-перше, філософія поєднання інтересів особистості, підприємств, регіону, держави, а не підпорядкування їх корпоративно-клановим інтересам, що стали монопольними; по-друге, узгодження принципів економічної ефективності і соціальної справедливості” (с. 327). На ці благі побажання авторів можна відповісти: між тим, що є, і тим, як “має бути”, — величезна дистанція! До того ж — практично нездоланна.

І нарешті, шосте зауваження: у монографії фактично ніде не сказано про те, хто стане чи може стати *суб’єктом* економічних перетворень: ті, кому належить власність? економісти? державні діячі? наймані працівники? безробітні? Питання це важливе не так для економістів, як для соціологів. Воно залишається відкритим — і не через прагнення авторів до “безпеки”, а внаслідок того, що сформована у світі ситуація не дає на це гостре питання зрозумілої й обґрунтованої відповіді. Зрозуміло лише одне: подальше життя людського суспільства потребує радикальних змін.

Загалом рецензент вітає видання цієї неординарної монографії і вважає, що вона має стати настільною книгою кожного вченого, котрий переймається історичною долею України, і передусім — її соціально-економічною долею.